

The effectiveness of mindfulness-based therapy and short-term solution-focused therapy on the resilience and happiness of women with Multiple Sclerosis

Nasirnejhad F¹, Pouyamanes J², FathiAgdam Gh², Jafari A²

1- Ph.D. Student, Department of Counseling, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar, I.R. Iran.

2- Department of Psychology, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar, I.R. Iran.

Received: 2020/05/19 | Accepted: 2020/10/4

Abstract:

Background: This study aimed to investigate the efficacy of mindfulness-based therapy (MBT) and short-term solution-focused therapy (STSFT) on resilience and happiness in MS patients.

Materials and Methods: This study used a randomized clinical trial with pre-test, post-test, follow up, and the control group. The population under study consisted of all women with MS in Tabriz who were members of MS Society in Tabriz in 2019. In total, 30 women were selected by purposive sampling as the participants and randomly divided into three groups. The members of both experimental groups received their own treatment respectively in 8 and 7 sessions each lasting 1.5 hours.

Results: The mean and standard deviation of resilience and happiness MBT group in pretest (44.70 ± 3.44 & 35.30 ± 3.19), STSFT group (45.50 ± 2.87 & 36.00 ± 3.45), and the control group was (45.40 ± 2.75 & 37.20 ± 2.57). The results showed that the MBT (52.00 ± 3.12 & 43.80 ± 2.54) and STSFT (54.00 ± 2.90 & 42.50 ± 5.01) compared to the control group (44.60 ± 2.27 & 36.90 ± 3.24) increased the resilience and happiness in MS patients on the posttest ($P=0.001$). Besides, the effect of MBT (52.00 ± 3.16 & 44.00 ± 2.58) and STSFT (53.70 ± 2.66 & 42.60 ± 4.94) on the resilience and happiness (44.60 ± 2.27 & 36.70 ± 4.83) persisted in the follow-up phase ($P<0.001$). It was also shown that the MBT and STSFT did not show any significant differences in terms of their effects on the resilience and happiness at posttest and follow-up phases ($P>0.05$).

Conclusion: It was found that the MBT and STSFT can reduce the patients' stress and thus enabling them to better cope with their illness, this in turn can increase the resilience and happiness in patients with MS.

Keywords: Mindfulness-based therapy, Short-term solution-focused therapy, Resilience, Happiness, Multiple Sclerosis, Women

*Corresponding Author

Email: jaffar_pouyamanesh@yahoo.com

Tel: 0098 242 522 6080

Fax: 0098 242 522 6080

Conflict of Interests: **No**

Feyz, Journal of Kashan University of Medical Sciences, December, 2020; Vol. 24, No 5, Pages 536-544

Please cite this article as: Nasirnejhad F, Pouyamanes J, FathiAgdam Gh, Jafari A. The effectiveness of mindfulness-based therapy and short-term solution-focused therapy on the resilience and happiness of women with Multiple Sclerosis. *Feyz* 2020; 24(5): 536-44.

بررسی اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت بر تاب‌آوری و شادکامی زنان مبتلا به مولتیپل اسکلروزیس

فریبا نصیرنژاد^۱، جعفر پویامنش^{۲*}، قربان فتحی‌اقدام^۲، علیرضا جعفری^۲

خلاصه:

سابقه و هدف: هدف پژوهش حاضر، بررسی اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS بود.

مواد و روش‌ها: روش این پژوهش، کارآزمایی بالینی تصادفی‌شده با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و دوره پیگیری با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش را زنان مبتلا به MS شهر تبریز تشکیل دادند که در سال ۱۳۹۸ عضو انجمن MS بودند. ۳۰ نفر با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، انتخاب شدند و به صورت تصادفی در سه گروه قرار گرفتند. گروه‌های آزمایشی، درمان را به ترتیب در ۸ جلسه (درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی) و ۶ جلسه (درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت) ۱/۵ ساعته دریافت کردند.

نتایج: میانگین و انحراف معیار تاب‌آوری و شادکامی گروه درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی در پیش‌آزمون به ترتیب $44/70 \pm 3/44$ و $35/3 \pm 3/19$ ، گروه درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت $45/50 \pm 2/87$ و $36/00 \pm 3/65$ و گروه کنترل $45/40 \pm 2/75$ و $37/20 \pm 2/57$ بود. درمان‌های مبتنی بر ذهن‌آگاهی $52/00 \pm 3/12$ و $43/80 \pm 2/54$ و راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت $54/00 \pm 2/90$ و $42/50 \pm 5/01$ در مقایسه با گروه کنترل $44/60 \pm 2/27$ و $36/90 \pm 3/24$ ، تاب‌آوری ($P < 0/001$) و شادکامی بیماران را در پس‌آزمون افزایش دادند ($P < 0/001$). در مرحله پیگیری، اثر درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی $52/00 \pm 3/16$ و $44/00 \pm 2/58$ و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت $53/70 \pm 2/66$ و $42/40 \pm 4/94$ بر تاب‌آوری و شادکامی ($44/60 \pm 2/27$ و $36/90 \pm 3/24$) ماندگار بود ($P < 0/001$; $P < 0/001$). تأثیر درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت بر تاب‌آوری و شادکامی در مراحل پس‌آزمون و پیگیری یکسان بود ($P > 0/05$).

نتیجه‌گیری: درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت می‌تواند سبب کاهش استرس و در نتیجه مقابله بهتر با بیماری MS شوند و تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS را افزایش دهند.

واژگان کلیدی: ذهن‌آگاهی، درمان راه‌حل‌محور، تاب‌آوری، شادکامی، مولتیپل اسکلروزیس، زنان

دو ماهنامه علمی - پژوهشی فیض، دوره بیست و چهارم، شماره ۵، آذر - دی ۱۳۹۹، صفحات ۵۴۴-۵۳۶

مقدمه

مولتیپل اسکلروزیس (Multiple Sclerosis) بیماری مزمن ناتوان‌کننده است که میلین سیستم اعصاب مرکزی و نخاع را تخریب می‌کند [۱] و علائمی همچون تاری دید و اختلالات حسی و حرکتی را پدیدار می‌سازد [۲]. افراد مبتلا به MS به دلیل اختلال سیستم ایمنی، در برابر عفونت‌ها آسیب‌پذیرند [۳]. زنان سه برابر مردان به این بیماری مبتلا می‌شوند [۴]. کیفیت زندگی پایین [۵]، تاب‌آوری کم [۶] و شادکامی پایین [۷]، از شایع‌ترین علائم بیماران مبتلا به MS می‌باشد. این علائم، تأثیر منفی قابل‌توجهی بر کیفیت زندگی این افراد دارد، عملکردهای آن‌ها را محدود کرده، هزینه‌های سنگینی را به آن‌ها و خانواده‌شان تحمیل می‌نماید [۸].

۱. دانشجوی دکتری، گروه مشاوره، واحد ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، ایران
۲. استادیار، گروه روان‌شناسی، واحد ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، ایران

* نشانی نویسنده مسئول:

ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده علوم انسانی، گروه روان‌شناسی

تلفن: ۰۲۴۲۵۲۲۰-۶۰۸۰ | دورنویس: ۰۲۴۲۵۲۲۰-۶۰۸۰

پست الکترونیک: jaffar_pouyamanesh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۹/۲/۳۰ | تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۷/۱۳

تاب‌آوری (resilience)، یکی از سازه‌های شخصیت، برای فهم انگیزش، هیجان، رفتار و نیز ظرفیتی برای مقاومت در برابر استرس و فاجعه است. تاب‌آوری، به‌عنوان قدرت یا توانایی برگشتن به زندگی اولیه و شروع وضعیت جدید از طریق کاهش فشار عصبی یا تحریف آن و جایگزینی نشاط نیز تعریف می‌شود [۹]. تاب‌آوری چون سدی در برابر استرس، نشانه‌های افسردگی را کاهش می‌دهد [۱۰]. مطالعات، حاکی از این است که افراد با تاب‌آوری زیاد، سطح کمتری از اجتناب را نشان می‌دهند و با درد ناشی از بیماری‌شان بهتر کنار می‌آیند و نگرش فاجعه‌آمیزی درباره درد ندارند یا کمتر به فاجعه‌سازی روی می‌آورند [۱۱]. شادکامی (happiness)، مجموعه لذت‌ها منهای دردها و ترکیبی حداکثری از عاطفه مثبت به‌علاوه کمترین عاطفه منفی است [۱۲]. شادکامی، موجب نگرش مثبت به زندگی، خودپنداری مثبت، برخورداری از سلامت روان و تعادل عاطفی، امیدواری به آینده، نگرش مطلوب و رضایت‌مندانه به خود و دیگران، روابط اجتماعی متعادل، دوری از کینه و نفرت، انتخاب آگاهانه اهداف زندگی، تلاش برای تحقق اهداف، دوری از اتلاف وقت و اهمال‌کاری، افزایش موفقیت‌های زندگی، برخورداری از شاخص‌های بالای زندگی، عملکرد بهتر

اثربخشی این دو درمان بر تاب‌آوری و شادکامی، پژوهشی صورت نگرفته است. از این رو، پژوهش حاضر با هدف مقایسه اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه حل‌محور کوتاه مدت بر تاب‌آوری و شادکامی زنان مبتلا به مولتیپل اسکلروزیس انجام شده است.

مواد و روش‌ها

کد اخلاق پژوهش (IR.IAU.Z.REC.1397.132) بود. روش پژوهش حاضر، کارآزمایی بالینی تصادفی شده و طرح آن از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون و پیگیری با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل کلیه زنان مبتلا به MS شهر تبریز بود که در سال ۱۳۹۸ عضو انجمن MS این شهر بودند. جهت نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری غیراحتمالی در دسترس مبتنی بر هدف استفاده شد. پس از کسب رضایت مسؤولان انجمن و بیماران، پرسشنامه‌های تاب‌آوری davidson و connor و شادکامی oxford در بین ۹۸ بیمار توزیع شد که ۶۰ نفر در پرسشنامه تاب‌آوری نمره ۴۰ تا ۵۰، و در پرسشنامه شادکامی نمره ۳۰ تا ۴۰ کسب کردند (حداکثر نمره‌ای که فرد می‌تواند در پرسشنامه تاب‌آوری کسب کند، ۱۰۰ و حداکثر نمره‌ای که می‌تواند در پرسشنامه شادکامی کسب کند، ۸۷ است که نمره متوسط در نظر گرفته شد). از این بین، ۳۰ نفر با در نظر گرفتن معیارهای ورود (سن ۲۵ تا ۴۰ سال، متأهل بودن، ابتلا به بیماری MS بیش از ۲ سال، شرکت کامل در جلسات درمانی) و معیارهای خروج از مطالعه (ابتلا به بیماری جدی دیگر به غیر از MS، استفاده از داروهای روان‌پزشکی، شرکت در جلسات مشاوره و روان‌درمانی فردی و گروهی) انتخاب و به صورت تصادفی (به شیوه قرعه‌کشی) به دو گروه آزمایش و یک گروه کنترل تقسیم شدند. همه اصول اخلاقی در این مقاله رعایت شده است. شرکت‌کنندگان اجازه داشتند هر زمان که مایل بودند، از پژوهش خارج شوند. اطلاعات آن‌ها محرمانه نگه داشته شد و در پایان درمان، گروه کنترل نیز تحت مداخله قرار گرفت. مقیاس connor & davidson [۲۶] را با مرور منابع پژوهشی ۱۹۹۷-۱۹۷۹ در حوزه تاب‌آوری، طراحی کرده‌اند. این مقیاس ۲۵ گویه دارد که در یک دامنه لیکرتی بین صفر (کاملاً نادرست) تا چهار (همیشه درست) نمره‌گذاری می‌شود [۲۶]. حداقل نمره تاب‌آوری آزمودنی در این مقیاس، صفر و حداکثر ۱۰۰ است [۲۶]. روایی و پایایی این مقیاس، بر روی ۲۰۰ نفر از نوجوانان مبتلا به سرطان تهران، ارومیه و اصفهان بررسی شد که روایی محتوایی این مقیاس با استفاده از روش تعیین شاخص روایی محتوا ۰/۹۸ و پایایی کل ابزار با روش آلفای کرونباخ ۰/۸۲

سیستم ایمنی در مقابل استرس‌ها و بیماری‌ها، خواب بهتر، تمایل بیشتر در کمک به دیگران، عملکرد بهتر شغلی - تحصیلی و تصمیم‌گیری بهتر می‌گردد [۱۳]. اگر چه شادکامی، قادر به بازگرداندن سلامتی به بیماران دارای مشکل جدی نیست، ولی تا حد زیادی می‌تواند باعث ارتقای طول عمر و بهبودی بیماری‌ها شود [۱۴]. چون MS جسم و روان را درگیر می‌نماید، برای درمان و پرداختن به مشکلات آن‌ها، هم مداخلات دارویی و فیزیولوژیکی، و هم مداخلات روان‌شناختی [۱۵] باید مورد توجه قرار گیرد. در مورد مداخلات روان‌شناختی، می‌توان به انواع رویکردهای مشاوره (counseling) و روان‌درمانی (psychotherapy)، از جمله درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی (mindfulness-based therapy) و درمان راه حل‌محور کوتاه مدت (short-term solution-focused therapy) اشاره کرد [۱۶]. چون در مان مبتنی بر ذهن‌آگاهی جزو درمان‌های مدرن، و درمان راه حل‌محور کوتاه‌مدت جزو درمان‌های پُست مدرن است، در این پژوهش بنا شد تا آن‌ها را از منظر میزان اثربخشی‌شان مورد مقایسه قرار دهیم. درمان ذهن‌آگاهی جزو درمان‌های موج سوم درمان‌های شناختی- رفتاری محسوب می‌شود [۱۷]. تمرین‌های این درمان طوری طراحی شده است که توجه به بدن را افزایش می‌دهد. نقش مهم بدن در حیطه‌های بین رشته‌ای جدید، همچون پزشکی ذهن - بدن هم به اثبات رسیده است [۱۸]. پژوهش‌ها نشان دادند که این درمان بر جنبه‌های روان‌شناختی کیفیت زندگی، افسردگی، اضطراب و استرس [۱۹] بیماران مبتلا به MS؛ و نیز بر تاب‌آوری زنان یائسه [۲۰] و شادکامی بیماران دیابتی [۲۱] مؤثر است. درمان راه حل‌محور کوتاه مدت اعتقاد دارد که واقعیت‌ها از نظر اجتماعی ساخته می‌شوند و به جای این که یک واقعیت بیرونی محسوس وجود داشته باشد، چندین راه حل و واقعیت وجود دارد [۲۲]. همچنین این مدل مددجویان را افراد شایسته و متبحری می‌داند که قادرند مشکلات خود را با حداقل دریافت کمک از طرف دیگران حل نمایند [۲۲]. فرض اساسی و زیربنایی این درمان این است که مشکل یا مسأله موجود که فرد را به سوی درمان می‌کشاند، برای تعیین جهت ادامه بحث نیاز نیست. زیرا عامل هر مشکلی لزوماً با راه حل آن مرتبط نبوده، درمان‌جویان خودشان منابعی را دارند که برای ایجاد تغییر، آن‌ها را به کار خواهند گرفت [۲۳]. مطالعات نشان می‌دهند که درمان راه حل‌محور کوتاه مدت بر تاب‌آوری، احساس انسجام [۲۴]، شادکامی و کیفیت زندگی [۲۵] بیماران مبتلا به MS مؤثر است. بنابراین به نظر می‌رسد که درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه حل‌محور کوتاه مدت می‌توانند بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS تأثیر بگذارند. با این حال، در خصوص مقایسه میزان

گزارش شد [۲۷]. در پژوهشی [۲۸]، پایایی این مقیاس با روش آلفای کرونباخ بر روی ۲۸۷ نفر از دانشجویان دانشگاه شیراز محاسبه گردید که میزان آن ۰/۸۷ گزارش شد. پرسشنامه شادکامی oxford: ابزار مورد استفاده در این پژوهش جهت سنجش میزان شادکامی، پرسشنامه شادکامی oxford بود. این مقیاس توسط Argyle, Martin & Crossland [۲۹] تهیه شده است. این مقیاس دارای ۲۹ ماده می‌باشد. هر یک از سؤال‌های این آزمون ۴ گزینه دارد که از صفر تا ۳ نمره را به خود اختصاص می‌دهند [۲۹]. بنابراین حداکثر نمره کل آزمون ۸۷ می‌باشد [۲۹]. روایی و پایایی این پرسشنامه در تحقیقات متعددی مورد بررسی قرار گرفته است. به عنوان مثال، Argyle و همکاران [۲۹] پایایی این پرسشنامه را با استفاده از روش آلفای کرونباخ در مورد ۳۴۷ آزمودنی مورد بررسی قرار دادند و ضریب آلفای ۰/۹۰ را به دست آوردند. همچنین علیپور و نوربالا [۳۰] نیز ضریب پایایی آن را با استفاده از روش آلفای کرونباخ بر روی ۱۳۲ نفر، ۰/۹۳ به دست آوردند. پس از اجرای پیش‌آزمون، اعضای گروه آزمایش اول، طی ۸ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای (۲ ماه، هفته‌ای یک جلسه) درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی را

به صورت گروهی، طبق برنامه درمانی Williams, Segal و Teasdale [۳۱] دریافت کردند (جدول ۱). اعضای گروه آزمایش دوم نیز، طی ۶ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای (۱/۵ ماه، هفته‌ای یک جلسه) از درمان راه حل محور کوتاه مدت به صورت گروهی، طبق برنامه درمانی De Shazer [۳۲] برخوردار شدند (جدول شماره ۲). برای جلوگیری از تبادل اطلاعات بین افراد گروه‌های آزمایش، از آن‌ها خواسته شد که تا ۴ ماه پس از اتمام درمان، درباره محتوای جلسات با یکدیگر گفتگویی نداشته باشند. جلسات درمانی، توسط یک متخصص مشاوره با درجه دانشجویی و یک دانشجوی دکتری تخصصی مشاوره در یک مرکز مشاوره خصوصی در شهر تبریز برگزار شدند. بعد از اتمام جلسات (پس‌آزمون) و ۴ ماه پس از اتمام درمان (پیگیری)، اعضای هر سه گروه با استفاده از ابزار اندازه‌گیری ارزیابی شدند. برای تجزیه و تحلیل آماری از نسخه ۲۴ نرم افزار SPSS استفاده شد. جهت بررسی فرضیه پژوهش، از آزمون تحلیل واریانس سنجش مکرر و آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد.

جدول شماره ۱- محتوای جلسات و پروتکل درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی

جلسه	هدف و محتوا
اول	هدف: آگاهی بیشتر از احساسات، افکار و حس‌های بدنی لحظه به لحظه و تجربه بودن در لحظه. موضوع: توضیح درباره اهمیت حضور در لحظه حال و بودن در این‌جا و اکنون، و بازکردن مفهوم ذهن‌آگاهی برای اعضا با استفاده از چند فن، و یاد گرفتن انجام امور روزمره، همراه با توجه کردن به آن‌ها؛
دوم	هدف: توجه به احساسات و افکار، گسترش و پذیرش افکار و احساسات ناخوشایند. موضوع: پی‌بردن به ذهن سرگردان و تمرین توجه به بدن، احساس جسمی و فیزیکی و توجه به تنفس؛
سوم	هدف: مهارت‌های پاسخگویی به فکر یا احساس ناخوشایند. موضوع: آرام گرفتن ذهن سرگردان با تمرین تنفس و مرور بدن، مراقبه نشسته و انجام تمرین‌هایی که توجه را به لحظه حال می‌آورند؛
چهارم	هدف: جلوگیری از ایجاد تثبیت افکار منفی. موضوع: یاد گرفتن این‌که بدون فرار و دوری کردن از افراد، در لحظه اکنون باقی بمانیم و تلاطم افکار را نظاره کنیم؛
پنجم	هدف: تغییر عادت‌های قدیمی فکر کردن مانند شناخت امور روزمره خودکار، بی‌انگیزه بودن در کارها، بی‌نتیجه دانستن فعالیت‌ها، فرار یا اجتناب از موقعیت‌های سخت زندگی، آرزوهای بزرگ داشتن، مقایسه همیشگی وضع موجود خود با وضعیت دلخواه. موضوع: آگاهی کامل از افکار و احساسات و پذیرفتن آن‌ها بدون قضاوت و دخالت مستقیم؛
ششم	هدف: آگاه شدن از علائم هشداردهنده کاهش تاب‌آوری و شادکامی. موضوع: تغییر خلق و افکار از طریق تلقی افکار به عنوان فقط فکر و نه واقعیت؛
هفتم و هشتم	هدف: آگاهی از تغییرات جزئی خلق. موضوع: هشیار بودن از نشانه‌های کاهش تاب‌آوری و شادکامی، و تنظیم برنامه برای روبه‌رو شدن احتمالی با نشانه‌های کاهش تاب‌آوری و شادکامی؛ برنامه‌ریزی برای آینده و استفاده از فنون حضور در لحظه برای ادامه زندگی و تعمیم آن‌ها به کل جریان زندگی.

جدول شماره ۲- محتوای جلسات و پروتکل درمان راه حل محور کوتاه مدت

جلسه	هدف و محتوا
اول	تعریف مشکل؛ دعوت از مراجع تا مشکل را در یک کلمه بگوید و آن را به یک جمله تبدیل کند؛ تبدیل مشکل به اهداف قابل دسترسی؛ بحث و مناظره درباره مشکل؛
دوم	بررسی تکالیف هفته گذشته؛ تعیین هدف؛ بررسی راه حل های برطرف کننده شکایات؛ فرمول بندی حلقه های راه حل - مشکلات؛
سوم	ارائه خلاصه ای از جلسه قبل و بررسی مشکل؛ حرف زدن درباره آینده؛ استفاده از فن استثنائات و سوالات معجزه آسا؛ پیدا کردن یک داستان مثبت؛
چهارم	بررسی تکالیف و خلاصه ای از جلسه قبل؛ توضیح فن شاه کلید و استفاده از آن؛ استفاده از فن سوالات درجه بندی؛
پنجم	بررسی تکالیف هفته گذشته؛ ادامه فن شاه کلید هفته گذشته؛ استفاده از فن تکالیف و انمودی؛ استفاده از سوالات راه حل مدار؛ استفاده از برهان خلف و شرط بندی متناقض؛
ششم	خلاصه ای از جلسات قبل و بررسی تکالیف انجام شده؛ استفاده از سوالات درجه دار؛ تعیین این که آیا مراجعان به اهداف درمان دست یافته اند؟

نتایج

انحراف معیار سن و مدت زمان ابتلا به بیماری آزمودنی ها مقایسه شده است. نتایج نشان می دهد که بین سه گروه از نظر سن و مدت زمان ابتلا به بیماری MS تفاوت معنی داری وجود ندارد.

میانگین و انحراف معیار سن شرکت کنندگان در مطالعه سال $31/87 \pm 5/09$ و میانگین و انحراف معیار مدت زمان ابتلا به بیماری $3/57 \pm 0/72$ سال بود. در جدول شماره ۳، میانگین و

جدول شماره ۳- میانگین و انحراف معیار سن و مدت زمان ابتلا به بیماری MS زنان ساکن تبریز در سال ۱۳۹۸ (تعداد در هر گروه ۱۰ نفر)

متغیر	گروه	انحراف معیار $\pm$ میانگین	P
سن	درمان مبتنی بر ذهن آگاهی	$31/5 \pm 5/31$	0/681
	درمان راه حل محور کوتاه مدت	$33/4 \pm 5/99$	
	کنترل	$31/5 \pm 6/33$	
	کل	$31/5 \pm 87/09$	
مدت زمان ابتلا به بیماری	درمان مبتنی بر ذهن آگاهی	$3/0 \pm 30/67$	0/174
	درمان راه حل محور کوتاه مدت	$3/0 \pm 90/73$	
	کنترل	$3/0 \pm 50/70$	
	کل	$3/0 \pm 57/72$	

آزمون: تحلیل واریانس یک طرفه، # اختلاف معنی دار $P < 0/50$

پس، این پیش فرض نیز برقرار است. جدول شماره ۴ نشان می دهد که بین نمرات متغیر تاب آوری و شادکامی در سه بار اجرای پیش آزمون، پس آزمون و پیگیری، تفاوت معنی داری وجود دارد ($P < 0/001$). همچنین نتایج نشان می دهد که نمرات تاب آوری و شادکامی گروه های آزمایش در پس آزمون و پیگیری نسبت به پیش آزمون تفاوت معنی داری دارد ($P < 0/001$). علاوه بر آن، تأثیر درمان مبتنی بر ذهن آگاهی و درمان راه حل محور کوتاه مدت بر تاب آوری و شادکامی زنان مبتلا به MS، بعد از چهار ماه پیگیری نیز ماندگار بوده است ($P < 0/001$). نتایج آزمون تحلیل واریانس آمیخته نشان داد که اختلاف میانگین نمره تاب آوری و شادکامی گروه های درمانی با گروه کنترل معنی دار می باشد ($P < 0/001$)؛ نتایج مقایسه های زوجی برای مرحله پیگیری نیز نشان داد که اختلاف میانگین نمرات تاب آوری و شادکامی در گروه های درمانی

در بررسی پیش فرض های آزمون تحلیل واریانس آمیخته با اندازه گیری مکرر، آزمون شاپیروویلک نشان داد که پیش فرض نرمال بودن توزیع متغیرهای مورد مطالعه در نمونه مورد نظر محقق شده است، چرا که مقادیر Z محاسبه شده در سطح ($P < 0/05$) معنی دار نیست. در آزمون ام باکس، چون F متغیرهای تاب آوری ($F = 2/290$) و شادکامی ($F = 2/245$) به ترتیب در سطح ($0/342$) و ($0/176$) معنی دار نبودند، بنابراین می توان گفت که مفروضه همسانی ماتریس واریانس - کوواریانس برای متغیرها برقرار شده است. در آخر، آزمون کرویت موخلی نشان داد که چون مقدار کرویت موخلی ($0/570$) متغیر تاب آوری در سطح خطای داده شده ($0/254$) و مقدار کرویت موخلی ($0/620$) متغیر شادکامی در سطح خطای داده شده ($0/480$) معنی دار نیست، بنابراین می توان کرویت ماتریس واریانس - کوواریانس متغیرهای وابسته را پذیرفت.

با گروه کنترل معنی‌دار می‌باشد ($P < 0.001$). آزمون تعقیبی بونفرونی هم نشان داد که معنی‌داری تغییرات بین گروهی به دلیل تفاوت تغییرات گروه‌های درمانی با گروه کنترل است؛ به‌طوری‌که هم در پس‌آزمون و هم پیگیری، نمرات تاب‌آوری و شادکامی گروه‌های درمانی، بیشتر از نمره گروه کنترل است، ولی نمره

تاب‌آوری و شادکامی گروه درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت متفاوت از هم نیست. بنابراین، درمان‌های مبتنی بر ذهن‌آگاهی و راه‌حل‌محور کوتاه مدت در افزایش تاب‌آوری و شادکامی نسبت به هم برتری ندارند.

جدول شماره ۴- میانگین و انحراف معیار متغیر تاب‌آوری و شادکامی در پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری زنان مبتلا به

MS تبریز در سال ۱۳۹۸

متغیر	گروه	پیش‌آزمون انحراف معیار $\pm$ میانگین	پس‌آزمون انحراف معیار $\pm$ میانگین	پیگیری انحراف معیار $\pm$ میانگین	سطح معنی‌داری	سطح معنی‌داری
تاب‌آوری	درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی	۴۴/۳ $\pm$ ۷۰/۴۴	۵۲/۳ $\pm$ ۵۰/۱۲	۵۲/۳ $\pm$ ۵۰/۱۶	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$
	درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت	۴۵/۲ $\pm$ ۵۰/۸۷	۵۴/۲ $\pm$ ۵۰/۹۰	۵۳/۲ $\pm$ ۷۰/۶۶	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$
	کنترل	۴۵/۲ $\pm$ ۴۰/۷۵	۴۴/۲ $\pm$ ۹۰/۳۳	۴۴/۲ $\pm$ ۶۰/۲۷	$P > 0.08$	$P > 0.08$
شادکامی	سطح معنی‌داری در هر مقطع اندازه‌گیری بین گروه‌ها	$P > 0.0816$	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$	-	-
	درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی	۳۵/۳ $\pm$ ۳۰/۱۹	۴۳/۲ $\pm$ ۸۰/۵۴	۴۴/۲ $\pm$ ۵۰/۵۸	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$
	درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت	۳۶/۳ $\pm$ ۵۰/۶۵	۴۲/۵ $\pm$ ۵۰/۰۱	۴۲/۴ $\pm$ ۶۰/۹۴	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$
	کنترل	۳۷/۲ $\pm$ ۲۰/۵۷	۳۶/۳ $\pm$ ۹۰/۲۴	۳۶/۴ $\pm$ ۷۰/۸۳	$P > 0.09$	$P > 0.09$
	سطح معنی‌داری در هر مقطع اندازه‌گیری بین گروه‌ها	$P > 0.412$	$P < 0.001^*$	$P < 0.001^*$	-	-

نوع آزمون: تحلیل واریانس آمیخته $P < 0.05$ * اختلاف معنی‌دار

اطلاعات بخش اول جدول شماره ۵، برای متغیر تاب‌آوری بیان می‌کند که بین نمرات متغیر تاب‌آوری در سه بار اجرای پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین بخش دوم نتایج این جدول نشان می‌دهد که بین نمرات متغیر تاب‌آوری در سه بار اجرای پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری در گروه‌های آز مایش (در مان مبتنی بر ذهن‌آ گاهی و در مان راه حل‌محور کوتاه‌مدت) و کنترل تفاوت معنی‌داری وجود دارد. به‌عبارتی بین زمان و مداخله تعامل وجود دارد و نیز، اطلاعات بخش اول جدول شماره ۵، برای متغیر شادکامی بیان می‌کند که بین نمرات این متغیر در سه بار اجرای پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین بخش دوم نتایج این جدول نشان می‌دهد که بین نمرات متغیر شادکامی در سه بار اجرای پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری در گروه‌های آز مایش (در مان مبتنی بر ذهن‌آ گاهی و در مان راه حل‌محور کوتاه‌مدت) و کنترل تفاوت معنی‌داری وجود دارد. به‌عبارتی بین زمان و مداخله تعامل وجود دارد. جهت مقایسه اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS از آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد و نتایج نشان داد که تأثیر درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت

بر تاب‌آوری و شادکامی، در مراحل پس‌آزمون و پیگیری متفاوت از هم نیست، و تأثیر هر دو درمان بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS یکسان است.

بحث

هدف از پژوهش حاضر، مقایسه اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی و در مان راه حل‌محور کوتاه مدت بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS بود. تحلیل داده‌ها نشان داد که در مان مبتنی بر ذهن‌آ گاهی و در مان راه حل‌محور کوتاه مدت بر افزایش تاب‌آوری و شادکامی زنان مبتلا به MS تأثیر دارند، اما تأثیر این دو درمان در پس‌آزمون و پیگیری با هم متفاوت نیست. همچنین، یافته‌ها نشان داد که تغییرات نمره تاب‌آوری و شادکامی در زمان‌های مورد بررسی در گروه‌ها متفاوت بوده و اثر زمان معنی‌دار است؛ یعنی اثر متقابل بین زمان و مداخله وجود دارد و با گذشت زمان از شروع مداخله، نمرات تاب‌آوری و شادکامی ارتقا یافتند و تأثیرات ناشی از حضور در گروه‌های آزمایشی با نزدیک شدن به پایان مداخله بر روی نمرات تاب‌آوری و شادکامی افراد در هر دو گروه آزمایشی مثبت بود. در راستای اثربخشی درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی بر تاب‌آوری و شادکامی زنان مبتلا به MS

می‌توان به نتایج پژوهش‌های قدس‌پور و همکاران [۱۹]، افشاری [۲۰] و فخری و همکاران [۲۱] اشاره کرد که نشان دادند درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی بر تاب‌آوری و شادکامی زنان بیمار اثربخش است که نتیجه پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های مذکور هم‌سو می‌باشد. ذهن‌آگاهی ضمن این‌که به فرد کمک می‌کند تا بفهمد چگونه آرامش و رضایت را دوباره از عمق وجودش کشف کرده، آن را با زندگی روزمره خود بیامیزد و آن را جزوی از سبک زندگی خویش قرار دهد، به او کمک می‌کند تا به تدریج خود را از نگرانی، اضطراب، خستگی و افسردگی نجات دهد. این رویکرد معتقد است که هر کسی دوره‌هایی از درد و رنج را تجربه می‌کند؛ این درد و رنج به‌وسیله آگاهی ذهن، تبدیل به رنجی هم‌دلانه و در نتیجه احساس شفقت نسبت به خود و دیگران می‌شود، در حالی‌که بدون ذهن‌آگاهی، به‌صورت هیجان فرسوده‌کننده‌ای در می‌آید که با تلخی و خشم آمیخته و با احساس درماندگی شدید همراه می‌شود [۳۳]. در مان مبتنی بر ذهن‌آگاهی با تقویت فرآیندهای مقابله شناختی، نظیر ارزیابی مجدد مثبت و تقویت مهارت‌های تنظیم هیجان، مانند تاب‌آوری و تحمل پریشانی، آموزش حل مسئله و آموزش فنون نادیده گرفتن، در زمان شروع حملات استرس‌زا از بیماران در مقابل بدعملکردی خلقی ناشی از استرس و نشخوار محافظت می‌کند که این امر بر بالا رفتن تاب‌آوری آنان در مقابل بیماری شان کمک فزاینده‌ای می‌کند [۱۸]. درمان ذهن‌آگاهی، منجر به تغییر شناختی در طرز تفکر و اعمال بیماران مبتلا به ام‌اس می‌شود و از اصول تقویت شرطی سود می‌برد. بدین ترتیب که فرد مبتلا برای رفتن به گام بعدی تلاش می‌کند تا خود را در گامی بالاتر محسوس کند و این تمایل به‌طور مستمر، باعث بهبود تدریجی مرحله به مرحله بیمار می‌شود و در عین آرامش و آگاهی، به درمان فردی خود ادامه می‌دهد و نواقص و اشکالات خود را در جلسات حضوری حل می‌نماید که این امر باعث تقویت اعتماد به نفس و افزایش شادکامی آنان می‌شود [۳۳]. چون ذهن‌آگاهی باعث تعدیل احساسات بدون قضاوت و نیز موجب افزایش آگاهی نسبت به احساسات روانی و جسمانی می‌شود، و به واضح دیدن و پذیرش هیجانات و پدیده‌های فیزیکی، همان‌طور که اتفاق می‌افتد، کمک می‌کند [۱۷]؛ از این رو، می‌تواند در تعدیل نمرات سلامت روان و افزایش شادکامی بیماران مبتلا به ام‌اس نقش مهمی داشته باشد و این امر از این نظر که در پژوهش‌ها مشخص شده است که درمان ذهن‌آگاهی در تعدیل رفتارها و افکار منفی کمک می‌نماید و موجب رفتارهای مثبت مرتبط با سلامتی می‌شود، قابل توجه است. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی، توجه و آگاهی فرد را نسبت به احساسات جسمانی و روانی بیشتر می‌کند

و احساس اعتماد در زندگی، دل‌سوزی عمیق، پذیرش واقعی رخدادهای زندگی و شادکامی را به دنبال دارد [۳۱]، زیرا یکی از جنبه‌های مهم درمان مبتنی بر ذهن‌آگاهی این است که افراد یاد می‌گیرند با هیجانات و افکار منفی مقابله نمایند و حوادث ذهنی را به‌صورت مثبت تجربه کنند [۳۱]. در باره اثربخشی درمان راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت هم می‌توان نتیجه گرفت که این درمان بر تاب‌آوری و شادکامی زنان مبتلا به MS اثربخش است. پژوهش‌های میرهاشمی و نجفی [۲۴] و نیز اکبری و همکاران [۲۵] نشان دادند که این درمان بر تاب‌آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS تأثیر دارد. نتیجه پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های مذکور هم‌سو می‌باشد. هیچ پژوهشی مبنی بر ناهم‌سو بودن با نتیجه پژوهش حاضر پیدا نشد تا بتوان دلیل شباهت و تفاوت نتایج مطالعات را بحث و بررسی نمود. رویکرد راه‌حل‌محور کوتاه‌مدت به بیماران کمک می‌کند تا به درستی خطرات، موانع و بحران‌های زندگی خود را شناسایی کنند و نیز به آن‌ها یک پیش‌بینی مناسب از توانمندی‌ها و منابع حمایتی ارائه می‌دهد [۳۴]. در مان راه‌حل‌مدار، مبتنی بر یک فعالیت مشترک بین درمانگر و مراجعان برای یافتن و تمرکز بر راه حل‌های مواجهه با مشکلات و بحران‌هاست و نه تمرکز بر خود این بحران‌ها. اسکالر رویکرد راه‌حل‌مدار را به‌عنوان رویکردی معرفی می‌کند که بر موفقیت‌ها و توانمندی‌های مراجع تأکید می‌کند و مراجعان را به‌عنوان کارشناسان زندگی خود در نظر می‌گیرد و معتقد است که اکثر مشکلات و بحران‌ها راه‌حل‌هایی دارند که قابلیت شناسایی و کشف آن‌ها وجود دارد. درواقع رویکرد راه‌حل‌مدار به بیماران کمک می‌کند تا برای تصمیم‌گیری مناسب با دسترسی به دانش و مهارت‌های لازم، توانمندی‌های موردنیاز را داشته باشند [۳۲]. از آن‌جا که یکی از ابعاد تاب‌آوری به‌عوامل محافظتی اختصاص دارد و عواملی همچون توانایی‌های حل مسئله، احساس خودکارآمدی، تطابق‌پذیری، جهت‌گیری مبتنی بر هدف، امید و خوش‌بینی به‌عنوان اجزای تاب‌آوری محسوب شده، به‌شکل محافظی در برابر استرس‌ها و بحران‌ها عمل می‌کنند، بنابراین با توجه به فلسفه حاکم بر این مداخله به‌نظر می‌رسد که مداخله راه‌حل‌مدار با ویژگی‌های عملیاتی خود توانسته در افزایش این مؤلفه‌ها و به‌طور کلی تاب‌آوری بیماران مبتلا به ام‌اس مؤثر باشد، به این دلیل که درمانگران از نقاط قوت مراجعان و منابع، کلمات و عقاید آن‌ها استفاده می‌کنند [۲۲]. این دو رویکرد با نگرش‌های خاص خود توانسته‌اند به این دسته از بیماران کمک کنند تا با مشکلات خود مقابله نمایند و آن‌ها را کاهش دهند. در نتیجه، این رویکردها هر کدام با روش‌های منحصر به فرد خود در افزایش تاب‌آوری و

نتیجه گیری

نتایج نشان داد که بین دو شیوه مداخله از نظر میزان اثربخشی تفاوتی وجود نداشته است. با توجه به نتایج پژوهش می توان گفت که درمان های مبتنی بر ذهن آگاهی و راه حل محور کوتاه مدت، با کاربرد فرآیندهای خود، سبب افزایش تاب آوری و شادکامی بیماران مبتلا به MS شده اند. با توجه به نقش مهم زنان در خانواده و جامعه و از طرفی، لزوم توجه به سلامت جسمانی و روان شناختی آنها پیشنهاد می شود در انجمن های MS، کلینیک های روان شناختی بیمارستان ها و کلینیک های دولتی و خصوصی، از درمان مبتنی بر ذهن آگاهی و درمان راه حل محور کوتاه مدت فردی و گروهی در زمینه افزایش تاب آوری و شادکامی زنان مبتلا به MS استفاده شود.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می دانند از شرکت کنندگان در پژوهش حاضر تقدیر و تشکر نمایند.

References:

- [1] National Multiple Sclerosis Society. WHAT IS MS? [Cited 2019 Oct 22]. Available at: <https://www.nationalmssociety.org/>
- [2] Huang WJ, Chen WW, Zhang X. Multiple sclerosis: pathology, diagnosis and treatments. *JETM* 2017; 13(6): 3163-6.
- [3] Mahdizadeh A, Lokzadeh S, Riyahi A, Hosseini S A, Jalili N. The Investigation of Factors Affecting the Gait of the Patients Suffering From Multiple Sclerosis. *jrehab* 2019; 20(1): 64-73. [in Persian]
- [4] Tsang BK, Macdonell R. Multiple sclerosis: Diagnosis, management and prognosis. *AFP* 2011; 40(12): 948-55.
- [5] Ysraelit MC, Fiol MP, Gaitán MI, Correale J. Quality of life assessment in multiple sclerosis: different perception between patients and neurologists. *JFN* 2018; 8: 729.
- [6] Ziaian T, De Anstiss H, Georgia A, Baghurst P, Sawyer M. Resilience and its association with depression, emotional and behavioral problems, and mental health service utilization among refugee adolescents living in South Australia. *IJPR* 2012; 22:9-17.
- [7] Brown FL, Whittingham K, Boyd RN, McKinlay L, Sofronoff K. Does Stepping Stones Triple P plus Acceptance and Commitment Therapy improve parent, couple, and family adjustment following paediatric acquired brain injury? A randomised controlled trial. *Behav Res Ther* 2015; 73:58-66.
- [8] Oraki M, Sami P. The Effect of Mindfulness Integrated Behavior- Cognitive Therapy on psychological well-being and quality of life among multiple sclerosis patients. *JHP* 2017; 5(20): 34-47. [in Persian]

شادکامی بیماران مبتلا به MS اثربخش بوده اند. درمان مبتنی بر ذهن آگاهی با تأکید بر بودن در زمان حال و توجه به احساسات بدنی، و درمان راه حل محور کوتاه مدت نیز با تأکید بر موارد استشنا و تعمیم و افزایش دادن آنها، سبب بهبود این بیماران شده اند. پس هر دو رویکرد توان حل مشکلات این بیماران را دارند. نمونه پژوهش حاضر را زنان متأهل ۴۰-۲۵ ساله مبتلا به MS شهر تبریز تشکیل دادند که این مورد یکی از محدودیت های پژوهش حاضر است و تعمیم دادن به زنان مبتلا به MS جوان تر و مسن تر و زنان غیرمتأهل را که از حمایت همسر و خانواده برخوردار نیستند، دشوار می سازد. همچنین، در این پژوهش جمع آوری داده ها توسط پرسشنامه انجام شد که به دلیل خودگزارشی بودن ابزارها، سوگیری در پاسخ دهی محتمل است. پیشنهاد می شود پژوهش حاضر در جوامع آماری مختلف و در سایر شهرها اجرا گردد و از دیگر روش های گردآوری اطلاعات، نظیر مشاهده و مصاحبه نیز استفاده شود.

- [9] Sarbandi Farahani M, MohammadKhani S, Moradi A. The Effect of Maternal Education Program on Mental Awareness on Pregnancy Existence and Marital Satisfaction in Pregnant Women. *J Behav Sci* 2014; 4: 375-81. [in Persian]
- [10] Catalano D, Chan F, Wilson L. The buffering effect of resilience on depression among individuals with spinal cord injury. *JPRMH* 2011; 56(3): 200-11.
- [11] Toby R O, Newton-John C M, Mick H. The Role of Resilience in Adjustment and Coping with Chronic Pain Rehabilitation. *Psycho* 2014; 59(3): 360-5.
- [12] Andresson P. Happiness and health, Wellbeing among the self-employees. *JS-E* 2008; 37(1): 213-36.
- [13] Luhmann M, Necka EA, Schönbrodt FD, Hawkey LC. Is valuing happiness associated with lower well-being? A factor-level analysis using the Valuing Happiness Scale. *JRP* 2016; 1(60):46-50.
- [14] Cohn MA, Fredrickson BL, Brown SL, Mikels JA, Conway AM. Happiness unpacked: positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion* 2009; 9(3):361-8.
- [15] Schapiro RT. Managing the symptoms of multiple sclerosis. 1nd ed. New York: Demos; 2007:71-2.
- [16] Prochaska JA, Norkras JC. Psychotherapy systems. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. 8nd ed. Tehran: Ravan Publishing; 2019:154-309. [in Persian]
- [17] Tickell A, Ball S, Bernard P, Kuyken W, Marx R, Pack S, et al. The Effectiveness of Mindfulness-Based Cognitive Therapy (MBCT) in real-world healthcare services. *Mindfulness* 2020; 11: 279-90.

- [18] Michalak J, Burg J, Heidenreich T. Don't forget your body: Mindfulness, embodiment, and the treatment of depression. *Mindfulness* 2012; 3(3): 190-9.
- [19] Ghodspour Z, Najafi M, Rahimian Boogar I. Effectiveness of Mindfulness-Based Cognitive Therapy on Psychological Aspects of Quality of Life, Depression, Anxiety, and Stress Among Patients with Multiple Sclerosis. *JPCP* 2018; 6(4): 215-22. [in Persian]
- [20] Afshari A. Comparison of the Efficacy of Acceptance and Commitment Therapy and Mindfulness Therapy on Women's Resilience in repeated Abortions. *IJPN* 2018; 6(4): 11-8. [in Persian]
- [21] Fakhri MK, Bahar A, Amini F. Effectiveness of Mindfulness on Happiness and Blood Sugar Level in Diabetic Patients. *JMUMS* 2017; 27(151): 94-104. [in Persian]
- [22] Kim H. (dissertation). Client growth and alliance development in solution-focused brief family therapy. New York: Buffalo; 2006: 44-5.
- [23] Wand T. Mental health nursing from a solution focused perspective. *IJMHN* 2010; 19(3): 210-9.
- [24] Mirhashemi M, Najafi F. Efficacy of solution-centered therapy on resiliency and sense of coherence among patients with multiple sclerosis. *MSJIAUTMB* 2014; 24(3): 175-81. [in Persian]
- [25] Akbari S. The Effectiveness of Group-Based Solution Therapy on Happiness and Quality of Life in Women with Multiple Sclerosis. M.Sc., Shahid Chamran University of Ahvaz, Faculty of Education and Psychology; 2014: 1. [in Persian]
- [26] Conner KM, Davidson JR. Development of a new resilience scale: The Conner-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *JDA* 2003; 18(2): 76-82.
- [27] Ahangarzadeh Rezaei S, Rasoli M. Psychometric Properties of the Persian Version of "Conner-Davidson Resilience Scale" in adolescents with cancer. *JUNMF* 2015; 13(9): 739-47. [in Persian]
- [28] Samani S, Jokar B, Sahragard N. Effects of Resilience on Mental Health and Life Satisfaction. *IJPCP* 2007; 13(3): 290-5. [in Persian]
- [29] Argyle M, Martin M, Crossland J. Happiness as a function of personality and social encounters, In J, P, Forgas, J, M, Innes (Eds), Recent advances in social psychology: An international perspective, North Holland: Elsevier; 1989: 87-9.
- [30] Alipoor A, Noorbala A A. A Preliminary Evaluation of the Validity and Reliability of the Oxford Happiness Questionnaire in Students in the Universities of Tehran. *IJPCP* 1999; 5(1 and 2):55-66.
- [31] Segal Z V, Williams J M, Teasdale J D. Mindfulness Based cognitive therapy for depression. 3rd ed. New York: The Guilford Press; 2013:86.
- [32] De Shazer S. Words were originally magic. 1st ed. New York: Norton; 1994:30.
- [33] Williams M, Penman D. Mindfulness: A practical guide to finding peace in a frantic world. Piatkus Books; 2012: 54-5.
- [34] Kuehl BP. The Solution-Oriented Genogram: A Collaborative Approach. *JMFT* 1995; 21(3): 239-50.